

Милунка Љ. МИТИЋ*
Вукова задужбина
Огранак у Нишу

Оригинални научни рад
Примљен: 16. 4. 2025.
Прихваћен: 13. 6. 2025.

ИДЕЈНОСТ КЊИЖЕВНОГ ЧАСОПИСА „ГРАДИНА” НА РАЗМЕЂИ ВЕКОВА (1900–1901)

Професори Гимназије „Краљ Милан I” покренули су књижевни часопис „Градина” 1900. год. Рад редакцијског колегијума који су чинили чланови школе, био је многострук: концепција и организација објављивања прилога из наше литературе, али и из стране у преводу као и њихово учешће својим прилозима. Пuteви културе у Нишу везују се најчешће и за позориште, односно, за позоришну трупу „Синђелић” о чему Јеремија Живановић кроз часопис даје вредне коментаре. У часопису су значајни прикази и прилози из националне историје. Ово гласило носи и ширу културу духа и знања из природе о појавама у нашем окружењу и шире: клима, вулкани, земљотрес, поплаве. Професорски дидактички кредо, присутан је кроз ученичке прилоге из народног живота. Учесће ђака у техничкој припреми часописа „Градина” и са приказима из народног стваралаштва имало је двоструки значај: најпре за записе о националном обележју крајева Србије, и опет, као „сараднике” за психологију тих младих у одрастању.

У раду ћемо показати *идејност* часописа „Градина”, који је стваран у школским просторима и био активни, културни водич широкој популацији тога времена.

Кључне речи: Часопис „Градина”, идејност, Ниш.

У времену припреме нишког часописа „Градина” за објављивање, академик Љубомир Јовановић написао је прилог „Поглед на српску књижевност 1899. године. Тада, на самом крају века, о књижевној ситуацији у Краљевини Србији између осталог академик Јовановић каже: „Србија стоји и 1899. на челу књижевног покрета српскога. То је и природно, колико по ономе што јој пружа сав њен живот, толико и по многим установама које је она подигла за неговање књижевности. Сама држава има три велике такве установе: министарство просвете... државну штампарију... и народно позориште, најјаче и најугледније у нашем народу.”¹

* milunka.mitic23@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0004-9577-1699>

¹ Јовановић 1899: Љ. Јовановић, Поглед на српску књижевност 1899. године. Ниш 2010.

Поред ових финансијски обезбеђених институција из културе, значајна је појава и самофинансирајућих књижевних часописа и то пре свега у Београду, али и у другим центрима где Срби живе: У Мостару, Новом Саду, Сремским Карловцима, на Цетињу, Сарајеву... И тада, на размеђи векова, 1900–1901, посебну појаву означава часопис „Градина” у Нишу. Покретање овог нишког књижевног гласила није случајност: из много објективних разлога била је то духовна потреба, а притом и могућност едукативног рада на пољу просветно-дидактичког карактера из бројних области за широку и различиту популацију, посебно за младе.

Млади професор књижевности Јеремија Живановић (са 26 година) у нишкој Гимназији „Краљ Милан I” иницира и са другим професорима ове школе покреће књижевни часопис као неопходност у већ двадесет година слободном делу Србије.

О тадашњим друштвеним и културолошким неприликама у Нишу Јеремија Живановић као актер у просветном и културном животу тадашње вароши Ниша, каже: „Замислите доба без 'Политике', 'Времена' и 'Правде' и Београд само са једним, често забрањиваним, часописом ('Звезда'), доба када се ћирилицом могло читати, од новијих књижевних радова, само 6–7 годишњих књига С.К. Задруге „Бранково коло”, сарајевска „Босанска вила”, „Луча” и Матичин „Летопис” (све далеко и не лако за набављање); уочен сваки политички живот. Ниш претворен у привремену престоницу у којој ври од високих чиновника и политичких људи без политичког права, а у томе 'гордоме' Нишу само један сух канцеларијски службени орган”² итд.

Тако се у нишкој Гимназији, највишој просветној установи града покреће књижевни часопис са називом „Градина” и поднасловом: „забава, поука, књижевна критика”. Редакцијски колегијум овог књижевног гласила чинили су високообразовани професори нишке Гимназије: главни и одговорни уредник био је Милан Банић, професор математике, а чланови редакције били су: Јеремија Живановић, професор српског језика, Тодор Коблишка, професор латинског и Милан Костић, професор историје. Као власник овог, у школи приређиваног књижевног часописа, водио се Светозар Обрадовић, професор биологије. Први број часописа изашао је 7. јануара – на Божић 1900. године³ и то са лирском концепцијом Јеремије Живановића на првој страни „Градине” – књижевног врта по Вуку Караџићу (*Der garden; Vrt, Градина, Башча, Перивој...*)⁴.

Тај лирски осврт Јеремије Живановића „Градине – књижевног врта”, упућује на литерарне стваралачке цветне путеве у развоју овог часописа:

² Живановић 1937: Ј. Живановић, На раскршћу векова 1900–1901. Споменица шездесетогодишњице и освешћења споменика ослобођења Ниша 1877–1937, Ниш.

³ Како је редакција најавила, други број „Градине”, појавио се тачно 20. јануара (за празник Светог Јована Крститеља као духовни поклон православним светитељима).

⁴ Градина: *der Baun, der Garden*, Српски рјечник, сакупио и на свијет издао В. С. К., четврто издање, Градина- Градина: Вук Стефановић Караџић. Бгд.- Градина: *der Baun, der Garden*, (види) *Vrt-Der Garden*: градина, башча, перивој (2), 1935., 101. страна

„Отварамо те свету, ГРАДИНО наша мила,
Нудећи који стручак, који мирисни цветак,
У скромну, скромну руху, нема раскошног сјаја,
Ал доста за – почетак.

Временом боље биће. Стручак са сваке стране
Па ћеш и лепша бити, ГРАДИНО наша цветна:
А дотле жеље наше кроз српство нек те прате
И буди – многолетна!
1900. Јер. Ж.”

И на почетку друге године (1901, бр. 25 и 26), као лирски мото, налазе се стихови песме „У љубави” поетесе Јелене Димитријевић:

„Окреће се коло среће
Од кад земљом цвета цвеће
Како небом сунце греје.

Јес’ тако је, не иначе:
Смејаће се који плаче
А плакаће ко се смеје.”

Идејност ове лирике носи шире значење од уобичајене (уске) љубавне квалификације; овде се смер суштински креће ка општем осећању љубави и поштовања за књижевну визију стваралаштва у „Градини” са размишљањем о стварности.

У другом годишту у двоброју овог часописа (1901, бр. 28/29) идејна мисија овог српског литерарног врта очекује се и изван Србије, што лирски испишује Богдан Крајишник из Босанског Петровца:

„Градини

У градини српској
Замирио цвет
Зафрак му благи
Управио лет.

Да озари путе
Кроз ту тамну ноћ-
Гдје Србина чека
Величанство, моћ... ”

Концепција редоследа почетних прилога у „Градини” је у свим бројевима иста: на почетку су радови (проза или поезија) из наше литературе тада доминантних књижевника, а иза су преведени књижевни прилози страних аутора. Веома значајни и препознатљиви наши аутори тога времена су: Бора Станковић, Светозар Ђоровић, Тадија Костић, Стеван Сремац, Данило Живаљевић, Марко Цар, Милева Ст. Димитријевић, Алекса Шантић, Јеремија Живановић, Љубомир Симић, Омер Карабеговић, Јелена Димитријевић, Никола Ђорић... Из домена европског стваралаштва иду преведени прилози (у целини или најчешће у наставцима), радови познатих литерараца из Италије, Немачке, Русије, Енглеске, Француске. Таксативно побројани страни књижевници овде су: Едмондо де Амичис, Енрико Каstellнуово, Фриц Маутнер, Фјодор Сологуб, Јевгеније Чириков, А. С. Пушкин, Џорџ Гордон Бајрон, Ле-

конт де Лил, Пјер Лоти, Алфонс Доде, Пол Маргарет, ту је и Овидије и други, а пре свих Тодор Коблишка.

Одабрани књижевни прилог за прву страну првог броја прве године часописа „Градина” (1900) јесте сликовита нарација „Ноћна кукавица” књижевника и духовника Тадије Костића. Она представља српску сеоску средину, у извесном облику егзистенционалну трансформацију – распад задруге, односно, заједничке породице крајем 19. века. Исповедним обраћањем духовнику члан ове породице, Иван, тражи духовну помоћ у решавању свог породичног проблема. Духовна моћ је велика и у овој причи духовник може да помогне враћањем психолошке сигурности својим ставом према окружењу. Суштинска идејност овог књижевног прилога на почетку часописа „Градине” упућује на духовни утицај за позитивни међуљудски однос.

Изузетно уважавање књижевног стварања Тадије Костића евидентно је објављивањем још једног његовог дела у „Градини”, сада са називом „Чикино дете”. То је приповедање (кроз прво и друго годиште) о преобраћању младог човека Нешка из хулиганске средине у поштену личност, али ту је и казна за непоштене. Порука коју читамо на крају приповедања носи моралну идејност:

Млади човек „Нешко поносно подигао главицу и усјајао очицама, а мајстор Видоје пун радости и блаженства тек га поглади гаравом руком по врх главе, и прозбори: – Ово је Чикино дете...” (Друга књига, број 35 и 36).

После приступног прозног текста „Ноћна кукавица” српског књижевника Тадије Костића, на почетку часописа „Градина” следи прилог „Лаку ноћ”, сегмент из поеме „Путовање Чајлда Харолда” енглеског писца Џорџа Гордона Бајрона (у преводу Јеремије Живановића). Аналитички посматран одломак „Лаку ноћ” налази се између 13. и 14. строфе првог певања поеме „Путовања Чајлда Харолда” као део лирике о припреми за одлазак бродом у непознато:

„Збогом, о збогом! Ко на лаку крила,
По мору броди наша тврда шајка...”

Одабрани наслов Бајронове поеме „Путовање Чајлда Харолда” инсинуира књижевне перјанике (Childe – енг. перјаник, штитоноша) које ће кроз прилоге у „Градини” попут перјаника показивати доживљено духовно богатство.

Ови почетни књижевни прилози у „Градини” имају посебне идејности али, здружено, то је основни показатељ за идејност форме *живота* часописа.

Наредни прилог следи са пуним насловом: „Пред полазак (Јеленин дневник)” – од Енрика Кастелнуова – с талијанског превео Т. Коблишка. Приповедањем Енрика Кастелнова „Пред полазак” у часопису „Градина” започет је књижевни део „за забаву”. Кроз сликовиту нарацију о градској, грађанској средини (Венеција) у којој јунакиња романа Јелена живи, приказана су њена промишљања и размишљања о могућој промени егзистенције уколико, на позив брата, из Венеције оде у Сибир. Писац износи овде Јеленина осећања,

размишљања и догађања у блиском окружењу, посебно психолошко стање после коментара и понашања првих суседа у истом пансиону-кући. Ту су: „професор Вердани, Болоњак и кавалер Струци, пуковник у пенсији.” Подразумева се да и домаћица куће, станодавка Челеста има своје место у приповедном току Јелениног одлучивања за полазак из Венеције. Природно, крај приче је срећна веза између професора Верданија и Јелене.

На сличан начин и наша списатељица Милева Ст. Димитријевић пише причу „Зорка”. За такву популарну и пријемчиву литературу читаоцима, стоји квалификација „грађански роман”. Међутим, у овом часопису је и други Милевин прилог „Мушко срце”, где је испричана породична трагедија, смрт ћерке, коју мајка храбро и „мушки” подноси.

По редоследу прилога у овом првом броју стоји лирика „Старе приче” Омера Карабеговића (псеудоним Јеремије Живановића за извесно усклађивање техничке форме у бројевима). Проза која следи јесте прича грофа Сологуба „Геније”. То је приповедање о руском детету посебних уметничких квалитета и амбиције; слика је из живота са психолошког аспекта. Њему судбина није наклоњена и живот је окончао у душевној болници.

Одређени број приповедних чланака у „Градини” везује се за децу и књигу. Тако, поред ове нарације о изузетном детету из друге средине (у 1. броју часописа); већ у 3. броју кроз прилог „Дечији књижа” дата је слика понашања деце у књижари. Ту наратор, као пролазник и посматрач – приповеда о дућану школског материјала на једном крају Београда, онако како је могао да изгледа и негде другде; како је назначио Коблишка, испод приповедног текста ову прозу. Слушајући „јадиковке” дечијег књижара о обесном и опуштеном понашању деце ту у књижари, наратор додаје: „Тада чича, по своме обичају, дуго и танко зазвизда, а то је значило: ’Госпode, помози ми!’ последњи израз његова стрпљења. А таквих последњих израза било је тога дана до двадесет и седам”...Ни весела граја ђака који су излазили из школе, као „веселе безбрижног птичијег јата”, није променила резонување дечјег књижара. Крај самог приповедног излагања означен је идејном поруком, сликом ластавице.

Кроз одабрани мотив књиге на самом почетку друге године (25. и 26. број, 1901) насловљен је прилог „Књига са сликама” Енрика Кастелнова (у преводу Т. Коблишке). У детаљном и сликовитом наративном току аутор даје живот Мараудијевих, једне од водећих породица у Млетачкој републици преко триста година. И након свега, све материјално је пропало, а од чланова породице последњи је био конте Зането са станом у поткровљу и са књижицом на првом спрату. Ту је била и кућепазитељица Урсула која је водила рачуна о свему. Приликом распродаје књига аутор даје свој став: „Сироте књиге! Стајале су годинама, једно столеће, можда два столећа, приљубљене једна уз другу и напослетку чиниле једну ствар са собом, са кућом, са породицом...” Посматрајући ово распарчавање књиге, и на изненађење присутних купаца у библиотеци, Урсула жели да купи једну стару књигу познату јој још из младости. И са последњим новцем (један динар) купује књигу са сликама која ју је подсећала на давно минута времена. Била је то Библија око које

су се окупљала деца ове породице, из које је Урсула показивала и тумачила библијске слике. Показујући ову књигу Занету и њега шокантно враћа у детињство. Нагнут над Библијом, отворених очију, престаје живот последњег члана породице Мараудијевих – конта Занета. Све је нестало – само Књига, права књига Библија, остаје.

Приче: „Геније”, „Ђачки књижаз”, „Књига са сликама”, „Роман о учитељу”, са прилозима књижевника из различитих средина, Б. Станковића и И. Ћипика, В. Ћоровића, С. Сремца и тако даље, у часопису „Градина” показују духовни смер идејности тога времена.

Иза чисто литерарних текстова следе рубрике које у сваком броју „Градине” имају своје место. И овде, од првог броја овог часописа стоји насловљена рубрика „Прилози биографски и библиографски”. Стални сарадник Андра Гавриловић почиње са занимљивим, кратким, дотле необјављеним подацима из живота и стваралаштва наших књижевника. Свој почетни осврт везује за Симу Милутиновића и Јоакима Вујића. Надаље следе Јакшић, Његош и тако редом, до мање познате поезије Петра Протића Сокољанина (22. број часописа). Даљи наслови сталних рубрика су: „Оцене и прикази”, „Нове књиге и листови”. Кратке белешке, о чему Александра Вранеш излаже кроз свој рад⁵, биле су, између осталих, и: „...субјективност описа, несистематизованост по једном одређеном библиографском принципу, често непровереност података, па ипак, појављујући се у континуитету, оне су попуњавале празнину у недовољном информисању српског живља о књижевним и културним дешавањима код нас и у свету”. Управо, овакве и ове „белешке” идејно су биле довољне за могућност усмеравања у раду одређене популације.

Из поетске визије једног времена

Антологијски посматрано, наша књижевна имена која су стварала до краја 19. века су између осталих и следећа: Стеван Сремац (1855–1906), Никола Ђорић (1859–1913), Јелена Димитријевић (1862–1945), затим Тадија Костић (1863–1927), Љубомир Симић, Михајло Ризнић, Никола Марјановић („Антологија нишких песника”, приређивач Милентије Ђорђевић, Просвета, Ниш, 2003.)

Од песника чији су прилози у „Градини” веома значајни и нарочито имају своје идејно место наводимо Атанасија Петровића – Учитељ Тасу (1824–1894), Јелену Димитријевић (1862–1945) и младог песника Љубомира Симића (1880–1900).

Изузетан поклон – прилог часопису „Градина”, а тиме и њеним читаоцима, насловљен „Учитељ Тасине песме (прилог историји књижевности)” начињен је од др Јована Хаџи Васиљевића. Учитељ и поета, Атанасије Пе-

⁵ А. Вранеш, Место *Градине* у развоју српске библиографије, Градина, 1996.

тровић, лириком прави осврт на време вароши нишке под турским господарима.

„Ниш Учитељ-Тасина времена, а нарочито после повратка Кнеза Михаила у Србију, беше од стране Турске свима могућим начинима и путевима „херметички” затворен и преграђен од Србије” (коментар Јована Хаџи Васиљевића). Али са сменама турских власти мењала се и животна ситуација.

Учитељ Таса пише пригодне песме, хвалоспеве, колико „подношљивим” представницима турских власти, толико православном свештенству, посебно Духовнику, Калинику Млађем:

Песма Султану Абдулу Меџиду:

„Дочекасмо златна и предрага лета
У царству Султана Абдула Меџида.. ”
(Абдул Меџид владао је од 1839. до 1861)

1. Песма Господину

„Од истока светлости, и по свуда,
И нам је дошла светлост отуда,
Светлост по свуда, и нам је дошла отуда,
Преосвештени пастиру Калиниче.”

Међутим, у VII приложеној песми Учитељ Таса износи лирски резон о потреби чувања школа, приказујући стиховано, у свом обраћању нишкој средини:

VII Песма (без наслова) – посвећена Султану Абдулу Азису

„Господари честни,
И сви Нишевљани,
Молимо се на вас,
Смилујте се за нас....
Нас одржавајте,
И спомагајте нам
Школу да гледате,
Да гу уредите...”

Јелена Димитријевић од 1881. године, после удаје, живи и ствара у Нишу до 1898. године, када одлази у Београд. У Нишу активно ради у Друштву жена Ниша и, у исто време, бави се литерарним радом. Једна од њених познатих прича је „Ђул-Марикина приказња”, као и бројни стихови који се везују за Ниш. У овом граду она стиче књижевну афирмацију, најпре стиховима, а затим прозом, нарочито делом „Писма из Ниша о харемима”. (Њено званично појављивање у литератури везује се за 1982. годину са прилозима у „Отаџбини” и „Виделу”; *Ниш* у песмама Јелене Димитријевић, Ниш, 2008.)

Песник изузетног дара Љубомир Симић (1880–1900), помоћник у часопису „Градина”, објавио је бројне песме са различитом животном тематиком од романтичарске лирике до савременог начина певања. Поред овога има и једно прозно дело. У броју 5, прве године, објављена му је песма „Дечија игра”; у броју 6 песма „Сени”; у броју 13 песма „Јутро” и тако редом до 14. броја када је на страни 224, у читуљи, објављена његова смрт.

Три песничке генерације, три форме стиховања, кроз три егзистенцијална животна осећања ови песници пружају идејност лирске визије живота у Нишу.

У часопису „Градина” посебно место заузимају едукативни прилози. Такви су прилози: „Поуке из српског језика за четврти разред основне школе”, затим „Стручно образовање и самообразовање”. Из области језика и књижевности у овом часопису Андра Гавриловић објављује рад „О изучавању историје књижевности Јужних Словена у београдској Великој школи”.

Веома важан садржајни сегмент часописа „Градина” јесу обележавања историје и националне културе. Посебно место заузимају документарни прилози Михаила Обреновића (први период владавине 1839–1842, када је збачен са престола, и 1860–1868. када је на њега извршен атентат). Оригиналан прилог часопису „Градина” је Меморандум у коме даје опширни став своје будуће владавине. Затим иду приватно писмо кнеза Михаила, краља Милана. У „Градини” су објављени текстови и слике поводом важних државних догађања (венчање краља Александра Обреновића, као и његова смрт). Прилози о народној књижевности, објављени од стране истраживача, као што је збирка Ивана Ивановића, допуњени су ученичким радовима. То су ученици гимназије Јован Чукчуновић (ученик 6. разреда), Манојло Илић (ученик 7. разреда) и Антоније Стошић (ученик 6 разреда).

Књижевна критика

Када се књижевна критика, тачније књижевни осврти у „Градини” прате (Љубомир Јовановић, Милош Живковић, Андра Гавриловић и други), најпотпунији став критичара тога времена код нас износи академик Љубомир Јовановић у прилогу „Поглед на српску књижевност 1899. године”. Ту, између осталог, академик Јовановић каже: „Критичар, који би хтео истрајати у правичности, брзо би био доведен да бежи главом без обзира, јер му у нашем друштву не би било станка.”

Критички ставови академика Љубомира Јовановића о српској прози и поезији дати су са циљем објективизације сагледавања правих духовних и књижевних вредности и као опомена за даљи књижевни рад.

Едукативни део

У склопу духовних, образовних, па и егзистенцијалних потреба на размеђи векова, „Градина” штампа прилоге из еколошке природе, али и о природним дешавањима: вулкани, земљотреси, клима...

Изузетно место заузима уметност – позориште у Нишу. Заправо, реч је о аналитичком приступу Јеремије Живановића о развоју позоришног пута, позоришне трупе „Стеван Синђелић” са његовим коментарима и упутствима.

Значајну улогу имају кратки осврти, који евидентирају нове књиге и листове, анализирајући често тематску суштину која је битна за сазнање при избору.

Посебне жанровске идејности кроз прозу и поезију здружено у књижевном гласилу „Градина” дају идејност са мисијом о историјском путу српства кроз националну културу на размеђи векова 1900. и до октобра 1901. године.

Закључак

Искрено стваралачко осећање уредништва, редакцијског колегијума часописа „Градина”, професора нишке Гимназије „Краљ Милан I” кроз избор литерарних прилога наших и страних везаних за српску духовност и културу, основа је за идејност овог књижевног гласила за потребе друштва једног краја и у одређеном времену. Они иду као путоказ ка позитивном и егзистенцијалном правцу, нарочито младима о значају српске литературе као духовне величине за поштовање Србије. У историјском следу, кроз избор оригиналних прилога о савременим догађајима из националне историје и прилога из народног стваралаштва, идеја родољубља је значајно присутна.

Извор

ГРАДИНА 1900–1901, фототипско издање, приредио Зоран Пешић Сигма. Ниш: Нишки културни центар 2010.

ЛИТЕРАТУРА

Бојовић 1971: З. Бојовић, *Подела српске периодике*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад XIX.

Витошевић 1980: Д. Витошевић, *Слово о старој Градини*. Ниш, Градина, број 10.

Вранеш 1996: А. Вранеш, *Место Градине у развоју српске библиографије*. Градина, Ниш.

- Живановић 1937:** Ј. Живановић, *На раскрићу векова 1900–1901. Споменица шездесетогодишњице и освећења споменика ослобођења Ниша 1877–1937*, Ниш.
- Живковић 2010:** М. Живковић, *Нешто о нашој данашњој књижевности*. Ниш, Градина.
- Јовановић 1899:** Љ. Јовановић, *Поглед на српску књижевност 1899. године*. Ниш 2010.
- Митић 1979:** М. Митић, Стога „Зона” Боре Станковића, Позоришно виђење. Ниш: Збивања Лист Савеза социјалистичке омладине, број 226.
- Митић 2000:** М. Митић, *Галерија ликова старог Ниша у делима Стевана Сремца*, Ниш: Нишки весник, IV.
- Пејчић 2010:** Ј. Пејчић, *Књижевно гласило с мисијом, нишка Градина 1900–1901*, Ниш.
- Пенчић 2010:** С. Пенчић, *Нишки књижевни часопис „Градина” са почетка овог века*, Ниш.

Milunka Lj. Mitić

THE IDEATION OF THE NIŠ MAGAZINE GRADINA AT THE
TURN OF THE CENTURIES (1900–1901)

Summary

The Niš literary magazine Gradina, with a selection of local and foreign texts – in translation – provides an ideation of the spiritual direction of a time and place, and for the population, first of all in Niš, and then beyond. In the first year of the “life” of this journal (1900), a patriotic ideological spirituality prevailed, and in the second year until October 1901 (when Gradina was shut down) the texts were with the ideological guidelines of the new time, especially translated, although our national culture was specifically mentioned.

Gradina magazine gained popularity very quickly and occupied an exceptional place in the spiritual ideation not only of that time in Niš and Serbia until the First World War.